

5. Chomsky N. Minimalist inquiries : the framework / N. Chomsky // Step by step. Essays in minimalist syntax in honor of Howard Lasnik / [ed. R. Marvin, D. Michaels, J. Uriagereka]. – Cambridge, MA : MIT Press, 1995. – P. 8–153.
6. Chomsky N. The minimalist program / Noam Chomsky. – Cambridge, MA : MIT Press, 1995. – 427 p.
7. Dressler W., Merlini Barbaresi L. Morphopragmatics : Diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages / W. Dressler, L. Merlini Barbaresi. – B. : Mouton de Gruyter, 1994. – 682 p.
8. Manova S. Derivation versus inflection in three inflecting languages / S. Manova // Morphology and its demarcations / W. Dressler, D. Kastovsky. – Amsterdam, Netherlands : Benjamins, 2005. – P.233–252.
9. Potts C. The expressive dimension / C. Potts // Theoretical Linguistics 33 (2). – 2007. – P. 165–197.
10. Potts C. The performative nature of expressive content : [unpublished manuscript] / Christopher Potts. – 2003.
11. Potts C., Kawahara S. Japanese honorifics as emotive definite descriptions / C. Potts, S. Kawahara // Proceedings of Semantics and Linguistic Theory, 14. – 2004. – P. 235–254.
12. Scalise S. Generative morphology / Steve Scalise. – Dordrecht : Foris Publications. – 1984. – 337 p.
13. Scalise S. The notion of ‘head’ in morphology / S. Scalise // Yearbook of Morphology, 1. – 1988. – P. 229–245.
14. Schneider K. Diminutives in English / Klaus Schneider. – Tubingen: Max Niemeyer Verlag GmbH. – 2003. – 254 p.
15. Stankiewicz E. Declension and gradation of Russian substantives / Edward Stankiewicz. – The Hague : Mouton, 1968. – 173 p.
16. Steriopolo O. Form and function of expressive morphology : A case study of Russian : doctoral dissertation / Steriopolo Olga. – Vancouver, 2008. – 204 p.
17. Tsujimura T. Keigo to hikeigo [Honorifics and anti-honorifics] / T. Tsujimura // Keigo : Ronshuu Nihongo Kenkyuu [Honorifics : Papers on Research in Japanese], 9. – 1978. – P. 218–231.
18. Volek B. Emotive signs in language and semantic functioning of derived nouns in Russian / Bronislava Volek. – Amsterdam : John Benjamins, 1987. – 270 p.
19. Wade T. A comprehensive Russian grammar / Terence Wade. – N. Y. : John Wiley & Sons, 2000. – 632 p.
20. Willett T. A cross-linguistic survey of the grammaticization of evidentiality / T. Willett // Studies in Language, 12 (1). – 1988. – P. 51–97.

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ВВІЧЛИВОСТІ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

ЧОВГАНЮК М. М.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Вступаючи в спілкування, люди не тільки обмінюються інформацією, але й висловлюють різне ставлення один до одного. У висловлюванні, адресованому партнеру по комунікації, мовець здатний передати любов, дружелюбність, ворожість, в тому числі і різні відтінки такого ставлення: від підкресленої поваги до демонстративної неповаги. Всі випадки вияву шанобливого і доброзичливого ставлення до партнера по комунікації об'єднуються поняттям ввічливість.

Особливості вивчення цього явища лінгвістикою пов'язані з тим, що, по-перше, як і багато інших явищ реальної дійсності, ввічливість знаходить відображення в мові, по-друге, кожна мова має набір засобів реалізації значення ввічливості, по-третє, цей набір засобів носить специфічний характер [6, с. 3].

Актуальність дослідження обумовлена зростанням ролі міжособистісного спілкування, у зв'язку із розширенням меж міжнародного співробітництва; формуванням нових вимог до якості міжособистісного комунікативного процесу, спрямованого на досягнення взаєморозуміння; недостатньою розробленістю теорії ввічливості; потребою дослідження питань практичного регулювання міжособистісного вербального спілкування й взаємодії людей.

У лінгвістичних дослідженнях другої половини ХХ століття явище ввічливості розглядалося з різних точок зору.

Активно вивчалися одиниці мовного етикету, в тому числі у порівняльному аспекті з даними інших мов, описувалися стереотипні етикетні ситуації та засоби їх репрезентації Н. І. Формановською, В. Є. Гольдіном, Г. О. Золотовою, Л. П. Рижовою, Пірайненом, А. Г. Балакаєм та ін.

Велика увага явищу ввічливості приділяється в роботах прагматичної спрямованості, що відображають діяльнісне уявлення мови. Тут ввічливість розглядається як комунікативно-прагматична стратегія, орієнтована на досягнення позитивного результату, як один з принципів спілкування. Серед науковців, які розглядали ввічливість у даному напрямку Г. П. Грайс, Р. Лакофф, Е. І. Беляєва, О. В. Васильєва. Також досліджуються випадки порушення або ігнорування принципу ввічливості: О. А. Земська, О. В. Васильєва, І. О. Шаронов та ін.

Мета статті – обґрунтувати та систематизувати поняття семантики ввічливості.

Завдання:

– проаналізувати поняття ввічливості як етичного та прагмалінгвістичного явища та визначити компоненти загальної семантики ввічливості.

Ввічливість відноситься до тих явищ реальної дійсності, які знаходять обов'язкове відображення в мові, оскільки вона припускає демонстрацію шанобливого, доброзичливого ставлення до партнерів по комунікації різними способами, в тому числі і засобами мови.

Однак у традиційній лінгвістиці семантика ввічливості та засоби її реалізації не були спеціальним об'єктом наукових досліджень. Увагу лінгвістів привертала лише вирази, пов'язані з усталеними нормами спілкування (Л. П. Якубінський, В. В. Виноградов, Б. Малиновський, Р. Якобсон); єдиної точки зору на граматичну природу цих одиниць вироблено не було. Активно розглядалися одиниці мовного

етикету (А. А. Акішина, Н. І. Формановська, В. Е. Гольдін, Е. В. Зверєва, А. Г. Балакай, Л. П. Рижова та ін.). Певний інтерес представляє дослідження в руслі традиційної лінгвістики значень і різних способів вираження категорії модальності (А. А. Шахматов, В. В. Виноградов, А. М. Пешковський).

Як етичне поняття, ввічливість потрапляє в сферу інтересів такої філософської дисципліни, як етика, об'єктом вивчення якої виступає мораль, моральність як форма суспільної свідомості, як одна з найважливіших сторін життєдіяльності людини, як один із способів нормативного регулювання дій людини в суспільстві. Словник з етики визначає ввічливість як “моральну якість, яка характеризує поведінку людини, для якої повага до людей стала повсякденною нормою поведінки і звичним засобом ставлення до оточуючих. Ввічливість – елементарна вимога етикету; вона включає: уважність, зовнішній прояв доброзичливості до всіх, готовність допомогти кожному, хто цього потребує, делікатність, такт” [4, с. 37].

В якості одного з шляхів реалізації вимог етики ввічливість знаходила різні обґрунтування.

Найтісніше з нормами міжособистісного спілкування пов'язана християнська етика, де необхідність прийнятих моральних норм обґрунтовується через поняття гріха, відплати за гріх. У християнській етиці кожна людина – “образ і подоба” Бога, “вінець” діянь, володар великого скарбу, святині-душі. Звідси випливає вимога поваги і жертвовної любові до “іншого”, ближньому. Стаючи верховним законом, християнська етика проникає в усі сфери людської діяльності. Оскільки “мова в структурі немовленнєвої діяльності володіє статусом дії” [3], комунікативна поведінка індивіда починає регулюватися тими ж нормами, а в список християнських чеснот потрапляє цілий ряд мовних дій (розрада, співчуття, прощення, порозуміння зі співрозмовником і т. д.).

На основі християнських заповідей в поєднанні зі спеціально створеними правилами поведінки – етикетом сформувався зміст поняття ввічливості в європейській культурі, яке з початком реформаторської діяльності Петра I було запозичене російською традицією.

Своїм культурологічним корінням етикет сягає системи умовних ритуалів, в дотриманні яких головну роль грає форма поведінки. У зв'язку з тим, що етикет обслуговує зовнішню сторону спілкування, несе в собі елемент гри і може виступати як самостійне соціальне явище (наприклад, у часи абсолютних монархій – придворний етикет), а християнська етика має на увазі збіг змісту і форми поведінки, явище ввічливості отримує двоїсту оцінку як в роботах філософів, так і в роботах лінгвістів. В сучасних дослідженнях переважає тенденція до зближення етикету з ввічливістю і моральністю.

В даний час домінуючим в описі явища ввічливості є прагматичний підхід, де ввічливість розглядається в якості одного з принципів мовного спілкування, який дозволяє мовцеві досягти комунікативної мети і не суперечити соціальним очікуванням партнера [6, с. 7].

Ввічливість розглядається в аспекті загальних стратегій позитивного ставлення до особи, що виявляється в значеннях мовленнєвих актів (вибачення, подяка, прохання, співчуття, комплімент тощо). Інший підхід пов'язаний

із вивченням мовленнєвих актів. Перший напрям розгалужується на соціолінгвістику і прагмалінгвістику, другий є предметом прагмалінгвістики.

Ввічливість базується на розумінні поняття поваги до суспільної особи, до індивіда. Повага є градуєвальною величиною і служить мірою вияву внутрішнього схвалення високого становища, яке займає особа в суспільстві. Ввічливість є одним із способів вираження схвальної оцінки статусу іншої особи. У такому співвідношенні: “повага” – це “те, що”, а “ввічливість” – це “те, як” [2, с. 71].

Ввічливість як лінгвістичний феномен входить до стратегії уникнення конфліктів, соціальної індикації. Дослідники дають характеристики порушень принципів ввічливості й звертають увагу на соціально-психологічні чинники, що визначають форми і функції ввічливої поведінки. Ввічливість знаходить віддзеркалення в різних типах дискурсу та інших способах мовного вираження [9, с. 194].

З іншого боку, ввічливість є також оцінкою адресанта себе як представника певної групи, соціуму, який дбає про збереження самоповаги. Взаємодіючи з учасниками спілкування, мовець, зазвичай, хоче отримати схвалення своїх дій і намагається усунути перешкоди, які виникають під час мовленнєвої діяльності. Суть його бажань полягає у визначенні способу пом'якшення загрози самоповазі, використання ним негативної чи позитивної ввічливості.

Найповніше концепція ввічливості протрактована в монографії П. Браун та С. Левінсона “Ввічливість: деякі універсалії мовного вживання”, в якій описано всі акти, що обмежують свободу або ставлять під загрозу самооцінку особи. Вони реалізуються у трьох типових стратегіях: вуалювання значення ввічливості засобами метафори, іронії, риторичних питань, натяків; прямого вираження значення без пом'якшувальних засобів; вираження значення негативного чи позитивного ставлення [7, с. 102, 131, 214].

Усі засоби підпорядковані одній меті – регулюванню мовленнєвої взаємодії у спілкуванні, що уможлиблюється завдяки принципу кооперації та співробітництва [8, с. 45–47], доповненого постулатами ввічливості: такту, великодушності, похвали, скромності, згоди та симпатії [10, с. 132].

Вираження ввічливості безпосередньо пов'язане з оцінкою соціального статусу особи. У плані статусно-оцінної поведінки ввічливість представлена В.І. Карасиком у трикомпонентній структурі на опозиції ввічливе/неввічливе ставлення до партнерів спілкування: 1) позиція мовця (емоційно-вольовий самоконтроль, ступінь вольового контролю; рефлексія мовця – вектор самоповаги); 2) взаємозв'язок мовця й адресата (непередбачувана й фактична реакція партнера – вектор залежності); 3) спосіб мовного вираження [2, с. 86–87].

Спілкування передбачає важливу функцію налагодження стосунків, що здійснюється через усвідомлення й фіксування мовцями свого місця в системі рольових, статусних, міжособистісних стосунків [1, с. 28]. У спілкуванні адресант, як відомо, прогнозує й очікує типову реакцію і поведінку адресата та способи їх досягнення. Взаємне орієнтування й узгодження дій учасників спілкування залежить, зокрема, від дотримання чи недотримання ввічливості. Спрямовуючи ввічливу поведінку, адресант має намір переконати адресата у позитивному ставленні до нього та викликати

відповідну реакцію доброго ставлення до себе. На персональному рівні очікується індивідуальна реакція, на соціальному рівні – формально прийнятна.

Для виявлення понятійних компонентів загальної семантики “ввічливості” важливим є також дослідження дефініції лексеми “ввічливий” в різних типах словників. Це вказує на те, що з плином часу поняття про ввічливість змінюється. Якщо спочатку ввічливість співвідносилася з будь-яким знанням, зі знанням взагалі, то пізніше відбувається конкретизація змісту поняття (ввічливим є той, хто знає і дотримується придворного етикету). Надалі первинне значення лексеми втрачається, а своїм культурологічним корінням етикет сягає системи умовних ритуалів, в дотриманні яких головну роль грає форма поведінки. В даний час ввічлива поведінка припускає не тільки дотримання етикету, але і слідування вимогам загальнолюдської етики, щире позитивне ставлення до особистості іншої людини.

Центральними у смисловій структурі лексеми “ввічливий” є компоненти, об'єднані загальним поняттям “щира ввічливість”: *повага, паритетність, доброзичливість*; а також *делікатність, люб'язність, послужливість, ввічливість, привітність, дружлюбність, ласкавість, привітність*.

Периферійне положення займають компоненти *чемність, галантність, такт, коректність*, які не припускають обов'язкового щирого позитивного ставлення до особистості іншої людини, допускають розбіжність змісту і форми поведінки.

Спираючись на накопичений суміжними дисциплінами (етикою, прагматикою) матеріал і на основні положення теорії функціональної граматики, ми припускаємо, що система різнорівневих засобів, використовуваних для репрезентації семантики ввічливості може утворювати особливу функціонально-семантичну категорію.

Семантичні категорії представляють собою універсальні (“надмовні”) константи сенсу і виділяються на основі їх регулярної представленості (в тому чи іншому варіанті) у змісті висловлювань, у значеннях мовних одиниць та їх різноманітних поєднань [5, с. 30].

Семантична категорія ввічливості виявляє свій мовний зміст на основі характеристики цього явища в рамках інших наук (етики, прагматики). Ми виходимо з того, що в мові поняття ввічливість являє собою деяку семантичну спільність, яка визначається такими складовими її компонентами, як: 1) протиставленість неввічливості; 2) поважність; 3) паритетність; 4) доброзичливість; 5) національно-культурна специфіка.

Кожна із зазначених ознак, реалізуючись, спирається на одне або кілька взаємодіючих мовних засобів, які можуть бути граматичними, лексичними, лексико-граматичними.

Система варіативності ввічливості пов'язана з аналізом характеру взаємодії мовних одиниць з мовним середовищем. Поняття мовного середовища включає, як відомо, два різновиди – контекст і мовну ситуацію. Аналіз мовної ситуації, що охоплює “позамовні соціальні фактори і їх відображення в свідомості мовця і слухача” [5], має особливе значення, тому що функціонально-семантична категорія ввічливості характеризується “прагматичної природою досліджуваних функцій” [5, с. 33]. Оскільки прагматичні функції розглядаються “як особливий аспект семантичних функцій, що полягає в передачі відносин

змісту мовних одиниць і висловлювання в цілому до учасників мовного акту і його умовам” [5, с. 9], аналіз засобів вираження семантики ввічливості пов’язаний з аналізом їх вживання в конкретних ситуаціях спілкування і вимагає уваги до структури мовного акту.

Для формування ввічливого висловлювання і його варіантів важливими є наступні прагматичні змінні мовного акту: я (мовець), зараз (той момент, коли я висловлююся), ти (адресат, той, кому мовець я направляю своє висловлювання), тут (те місце, де мовець я робить висловлюється). Важливою ознакою, яка бере участь у формуванні важливого висловлювання, є ознака відносин між мовцем і адресатом, до якого в залежності від виду мовного акту додаються варіативні ознаки.

Ознаки, які представляють прагматичний аспект категорії ввічливості створюють немовне середовище, яке у взаємодії з внутрішньомовним середовищем (контекстом) бере участь у презентації певних смислів конкретними мовними одиницями.

Таким чином, ввічливість розглядається як універсальний принцип, з погляду системності етичних постулатів мовця, який у практиці мовної взаємодії відіграє значну регулюючу роль. Принцип ввічливості визначається як особлива стратегія мовної поведінки, спрямована на “запобігання конфліктних ситуацій”. Ввічливість є так званим стратегічним прийомом комунікації, від володіння яким залежить результативність спілкування.

Ввічливість – це функціонально-семантична категорія, план змісту якої складається з семантичних компонентів ввічливого спілкування (поваги, доброзичливості, паритетності та ін), а план вираження складають різнорівневі мовні засоби, що служать для репрезентації вказаного значення [6, с. 4]. Існуючі в науковій літературі описи поняття ввічливості у філософському, етичному аспекті дозволили виділити власне мовний зміст ввічливості. Семантика ввічливості виражається різнорівневими засобами (морфологічними, синтаксичними, словотворчими, лексичними, комбінованими); сукупність цих засобів можна розглядати як особливу функціонально-семантичну категорію. Ввічливість як інваріант реалізується в цілому ряді варіантів і підтипів варіантів (або ситуацій), які в свою чергу репрезентуються через набір мовних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Карасик В. И. Язык социального статуса. Социолингвистический аспект. Прагмалингвистический аспект. Лингвосемантический аспект / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.
3. Национально-культурная специфика речевого поведения / [под ред. А. А. Леонтьева, Ю. А. Сорокина, Е. Ф. Тарасова]. – М. : Наука, 1977. – 352 с.
4. Словарь по этике / [ред. А. А. Гусейнов, И. С. Кон]. – М. : Политиздат, 1989. – 447 с.
5. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [отв. ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1987. – 348 с.

6. Федорова Т. В. Семантика вежливости и средства ее выражения в современном русском языке (На материале произведений современной драматургии) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Т. В. Федорова. – Брянск, 2004. – 20 с.
7. Brown P. Politeness : Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
8. Grice H. P. Logic and conversation / H. P. Grice // Syntax and semantics / [ed. G. Cole, G. Morgan]. – N. Y., 1975. – V. 3. – P. 26–47.
9. Kasper G. Linguistic Politeness : Current Research Issues / G. Kasper // Journal of Pragmatics 14. – 1990. – № 2. – P. 193–218.
10. Leech G. Principles of pragmatics / Geoffrey Leech. – L. : Longman. – 1983. – 264 p.

ТЕНДЕНЦІЇ КВАНТИТАТИВНИХ ОДИНИЦЬ: СИНЕРГЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ШВАЧКО С. О.

Сумський державний університет

У статті фокусується увага на процесах еволюції та інволюції одиниць з кореневою морфемою числівника. Аналізуються семантичні девіації повнозначних та службових слів в англomовному дискурсі. Осмислюється семантична дистанція числівників та їх дериватів. Намічаються перспективи дослідження заявленої теми.

Неогенія – це та ніша пошуку, яку із задоволенням відвідують учені-лінгвісти з метою вибудови наукової картини світу та акумуляції у ній знань про світ та про мову. Фактори мовної системності та упорядкованості віддзеркалюють дієвість самоорганізуючих тенденцій у квантитативних одиницях (об'єкт дослідження), їх діасинхронічного статусу та синергетичних процесів (предмет дослідження). Науковий пошук тенденцій самоорганізації включає осмислення самоорганізації вторинних конструювань на векторах їх енергетики, інформатики та матерії [2], зокрема процесів лексикалізації та граматикалізації. У дослідженні ключовими одиницями саги про силу самоорганізації мовних одиниць (у нашому випадку – квантитативних одиниць англomовного дискурсу) є метазнаки *еволюція, інволюція, лексикалізація, граматикалізація, формальна та семантична девіації денумеративів*. Актуальність теми зумовлюється зростаючим інтересом учених до лінгвістично-когнітивного буття мовних одиниць, їх вторинного конструювання та молодослідженністтю квантитативних одиниць.

Саморегуляція та самоорганізація прослідковуються у феноменах лексикалізації та граматикалізації – “свідків” постійно діючих процесів еволюції та інволюції. Під еволюцією розуміємо генезис мовних одиниць у корпусі лексичних повнозначних конструювань; під інволюцією – зворотній процес утворення граматичних формантів від однокореневих (вихідних) повнозначних слів, трансформацію останніх у службові конструювання з лексичною лакунарністю (неповнозначністю), наприклад, у сполучних словах,